

Sociale netwerkanalyse als sleutel tot maatschappelijk taalgebruik : omtrent taalplanning in Brussel

door

Ann-Sophie D'HONDT

INLEIDING

In Brussel zijn er reeds vele pogingen tot taalplanning ondernomen (Willemys 1997, 184). In deze bijdrage bestaat het eerste deel uit een beknopt overzicht van meer dan twee en een halve eeuw van dergelijke pogingen tot taalpolitiek en taalplanning in Brussel¹. Dit vormt immers de basis voor de huidige en toekomstige taalplanningsaspecten in de hoofdstad; deze komen in het tweede deel aan bod. Hierbij wordt de vraag gesteld hoe het verder moet met onderzoek naar en implementatie van taalplanning in Brussel, rekening houdend met wat er voorheen gebeurd is. Er wordt gepleit voor een constructieve, geïntegreerde aanpak van taalplanning in Brussel vanuit de samenleving. Ten slotte wordt het onderwerp van deze bijdrage in verband gebracht met mijn huidig onderzoek².

I. DE BRUSSELSE TAALGESCHIEDENIS : EEN OVERZICHT VAN TAALPOLITIEK EN TAALPLANNING

Bij het bekijken van de rol van taalplanning in de taalgeschiedenis van Brussel dienen vooraf twee beschouwingen gemaakt te worden. Ten eerste is er het concept taalplanning, dat pas in de late jaren '50 geïntroduceerd werd, zodat er theoretisch gezien pas sprake van kan zijn vanaf dat moment. Daarenboven werd taalplanning pas vanaf de tweede helft van de jaren '70 toegepast op

1. Dit overzicht streeft geen volledigheid na. Het is louter een poging de voor het onderwerp van deze bijdrage relevante aspecten van de Brusselse taalgeschiedenis vanuit een objectief standpunt samen te vatten.

2. De auteur bereidt momenteel een doctoraal proefschrift voor met als onderwerp "Het Nederlands in Brussel : een kwalitatief onderzoek op basis van sociale netwerkanalyse".

alle gemeenschappen die door meertaligheid werden gekenmerkt, en niet enkel meer op derdewereldlanden (Blommaert 1996). Toch worden de hier besproken gebeurtenissen aangaande taalpolitiek en taalwetgeving in het verleden in de ruime zin als taalplanning geïnterpreteerd. Ten tweede is er de vraag of men wat België en dus ook Brussel betreft wel van taalplanning kan spreken. Zoals Blommaert (1996) aanhaalt, wordt taalplanning in België eerder als impliciet en informeel beschouwd, omdat het te zeer op loutere taalwetgeving gestoeld zou zijn. Toch stelt Blommaert (1996) duidelijk dat taal in België wel degelijk gepland wordt, aangezien de vereiste ingrediënten als maatschappelijke meertaligheid en verbanden tussen taalgedrag, attitudes en identiteit hierin aan bod komen. Dergelijke interpretatie van taalplanning is hier dan ook van toepassing, zowel voor het verleden als voor de huidige situatie³.

Vóór 1830 : taalbewustzijn en taalvrijheid

Tot de zeventiende eeuw was het Nederlandse taalgebied onverdeeld. De taalvariëteit gesproken in de Zuidelijke provincies zou hoogstwaarschijnlijk de belangrijkste component geweest zijn in de ontwikkeling van een supraregionale standaardtaal (De Vriendt & Willemyns 1987), als de tachtigjarige oorlog dergelijke evolutie niet verhinderd had. De onafhankelijkheid van de Noordelijke Nederlanden zorgde ervoor dat het Zuiden, dat onder Spaans gezag bleef, het merendeel van de sociale en intellectuele leiders aan het Noorden verloor. De nieuwe hoge klasse en bourgeoisie die zich in de zeventiende eeuw ontwikkelde in het Zuiden, aanvaardde zo oriëntatie op de Franse taal die reeds aanwezig was bij de Vlaamse adel. Hoewel het Nederlands de taal van het volk bleef, zij het in de vorm van dialecten en niet als supraregionale taal, kreeg het Frans steeds meer een officiële status tijdens het Oostenrijkse bewind, dat de achttiende eeuw domineerde. De verfransing beperkte zich echter tot het hof, de aristocratie, de hogere geestelijkheid, de hogere burgerij, het mondaine en het artistieke leven. Tot dan was er bijgevolg nog geen sprake van een bewuste taalpolitiek. Het volk werd nog in zijn eigen taal bestuurd. "Het ging nog om een maatschappij met gescheiden taalwerelden zonder veel interactie" (Witte & Van Velthoven 1998,

3. Voor een definiëring en typologie van het concept taalplanning, cf. de bijdrage van Jetje De Groof in deze *Handelingen*.

44). Daarenboven moet ook duidelijk gesteld worden dat de invloed van het Frans in heel Vlaanderen op eenzelfde manier was doorgedrongen. Het is bijgevolg verkeerd te stellen dat de verfransing van Brussel in de Middeleeuwen begonnen is (De Vriendt & Willemys 1987). Op het einde van de achttiende eeuw verschilde de positie van het Frans in Brussel niet van die in de andere grote Vlaamse steden.

De periode van Franse annexatie tussen 1795 en 1814 daarentegen zorgde wel voor drastische veranderingen, ook in Brussel. Toen werd "voor het eerst in de geschiedenis gepoogd om een doelbewuste taalpolitiek te voeren, om door eenheid van taal de eenheid van de natie te bevorderen" (Witte & Van Velthoven 1998, 44). In de praktijk kwam het erop neer dat het Frans, dat reeds als 'hoge' taal fungeerde, nu per decreet het Nederlands kwam te vervangen en als 'overkoepelende' taal een algemener hoger prestige kreeg dan voorheen het geval was (Baetens Beardsmore 1981); dit ondanks het feit dat het Frans het merendeel van de bevolking vreemd was. Vanaf het einde van de achttiende eeuw zorgt de hoge sociale positie die Franstaligen innamen ervoor dat kennis van het Frans synoniem staat voor opwaartse sociale mobiliteit, een ontwikkeling die bestendig werd in de decennia erna (De Vriendt & Willemys 1987).

Tussen 1814 en 1830 huldigde Willem I al evenzeer een staatsnationale opvatting in zijn Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Hiertoe hanteerde hij twee middelen : het officiële taalgebruik en het onderwijs. Het Nederlands was van staatswege als "overkoepelende" taal verplicht, zodat in Brussel het Frans terugviel op zijn status van 'hoge' taal en het autochtone Vlaamse dialect als 'lage' taal ging functioneren (Baetens Beardsmore 1981). Bijgevolg was het Frans de sociale omgangstaal, terwijl het Nederlands de officiële carriëretaal geworden was (Witte & Van Velthoven 1998). De voornaamste strategie in de taalpolitiek van Willem I was de vernederlandsing van het onderwijs. Waar dit in Vlaanderen stapsgewijs kon doorgevoerd worden, stuitte de regering in Brussel op veel meer moeilijkheden. In 1821 maakten Franssprekenden er 25 % uit van de bevolking. Daarnaast waren er nog duizenden Franse inwijkelingen die een bepaalde taalideologie met zich meebrachten (Witte & Van Velthoven 1998). Het beoogde taalbeleid van Willem I slaagde er globaal gezien enkel in om de verfransing wat te vertragen; het proces kon echter niet gestopt noch omgekeerd worden in die korte periode (De Vriendt & Willemys 1987). Er kan gesteld worden dat tot 1830 "de taal-

politiek weinigen echt had beroerd, allerminst het gewone volk” (Witte & Van Velthoven 1998, 49). Toch waren onderhuids taalbewustzijn bij de Nederlandstaligen en een drang naar taalvrijheid bij de Franstaligen voelbaar geworden. Brussel werd in 1830 het “centrum van de politieke agitatie en van de strijd voor taalvrijheid” (Witte & Van Velthoven 1998, 49).

1830-1894

Met de onafhankelijkheid van de Belgische natiestaat kwam een einde aan de taalpolitiek van Willem I. Voortaan heerste er in België taalvrijheid; de grondwet in 1831 stipuleerde dat taalgebruik enkel kon geregulariseerd worden voor overheidsaangelegenheden of juridische zaken (cf. De Vriendt & Willemys 1987). Brussel als hoofdstad trok op drie niveaus de macht naar zich toe: politiek-institutioneel, financieel-economisch en socio-cultureel. Een gemeenschappelijke taal was het ideale instrument om een cultureel eenheidsbesef te creëren, en dat werd het Frans (Witte & Van Velthoven 1998). Gedurende het verdere verloop van de negentiende eeuw klimt in Brussel het Frans dus weer op van een status van ‘hoge’ taal naar een status van ‘overkoepelende’ taal, het Brussels Vlaamse dialect blijft de ‘lage’ taal (Baetens Beardsmore 1981). Omwille van de reeds werkzame opwaartse sociale mobiliteit werd door Nederlandstaligen, zowel oude als nieuwe inwoners, naar het Frans overgeschakeld, aangezien de Vlaamse dialecten niet opkonden tegen de prestige van het Frans. In 1864 beweerde 37,6% van de Brusselse bevolking Franssprekend te zijn.

Vanaf 1880 veranderde de taalsituatie ingrijpend aangezien nu ook de volksklasse door de socialisering van de arbeidersbeweging en door de veralgemening van het lager onderwijs toegang kreeg tot tweetaligheid (Witte & Van Velthoven 1981). De taalwetten die voor Vlaanderen en Wallonië opgesteld werden, de eerste in 1873, deden de vraag rijzen naar een taalregeling voor het hoofdstedelijk gebied. “Taalverplichtingen moesten tot een minimum worden beperkt om niemand te discrimineren” (Witte & Van Velthoven 1998, 84). Gezien de sterke voorkeur van de inwoners voor het Frans kwam de nadruk in het Brusselse taalbeleid logischerwijze op deze taal te liggen. Bij het opstellen van nationale taalwetten kreeg Brussel telkens een apart statuut waaruit de sterke sociale positie van het Frans bleek.

1894 – Eerste Wereldoorlog

Omdat Brussel niet altijd even consequent de nationale wetgeving onderschreef, hadden de lokale autoriteiten een grote vrijheid van handelen, wat vooral voor het onderwijs gold. Voorheen (1888) bleek burgemeester Buls' poging om het onderwijs gedeeltelijk in de voertaal van het kind te verstrekken niet uitvoerbaar. Het Vlaams werd geassocieerd met armoede en achterstand en werd niet als Nederlands beschouwd, zodat in plaats van tweetaligheid enkel eentaligheid in het Frans de praktische taalsituatie was. De francofone machtselite bleef tweetaligheid vooropstellen, wat suggereert dat het bewust inspelen op het taalbeeld in Brussel de basis was van hun taalpolitiek. De taalwet op het lager onderwijs in 1914 die stelde dat de taalkeuze bij het gezinshoofd ligt, bleek irrelevant in Brussel doordat de ouders in hun keuze werden beïnvloed. Het beleid van taalvrijheid dat wegens de sociale stratificatie een verfransend effect had, werd in de hand gehouden door de francofonie van Brussel.

De jaren '30 en de Tweede Wereldoorlog : het territorialiteitsprincipe

De Flamenpolitiek tijdens de eerste Duitse bezetting maakte de toestand in het interbellum extremer. De taalwetgeving uit de jaren '20 creëerde enkel grotere weerstanden aan zowel Vlaamse als Waalse kant. De taalwet op het bestuur van 31 juli 1921 zorgde voor een belangrijke verandering. Voor het eerst was er een wet voor geheel België in het kader van gelijke rechten en gelijke plichten. Het beginsel streektaal-voertaal dat als basisprincipe van die wet fungeerde (dus de aanzet tot het territorialiteitsprincipe), zorgde voor een radicale vernederlandsing van vele gemeentes in Vlaanderen. In Brussel mochten de gemeentes de interne diensttaal zelf kiezen, wat globaal het Frans werd. Hoewel ambtenaren verwacht werden de tweede taal te beheersen volgens rang, kwam daar in de praktijk weinig van terecht.

De taalwetten uit de jaren '30 zorgden voor de geleidelijke invoering van het territorialiteitsprincipe. Op korte tijd kwamen de taalwetten tot stand die gebaseerd waren op de eentaligheid van Vlaanderen en Wallonië wat betreft administratie en onderwijs, zodat de basis werd gelegd voor een eerste volledig in het Nederlands opgroeiende generatie (Witte & Van Velthoven 1998). Brussel wordt gezien als de hoofdstad van een officieel tweetalig

land, die de twee taalgroepen zowel symboliseert als accommodeert zonder echter te raken aan hun welbepaalde culturele identiteiten (McRae 1983). De Brusselse agglomeratie zelf slaagde er echter in haar eigen taalregelingen te handhaven. In het onderwijs was de vrijheid van het gezinshoofd afgeschaft, maar Brussel bleef dit principe hanteren. Ook op juridisch niveau werd het territorialiteitsprincipe van kracht, maar ook deze verandering drong niet door tot in de hoofdstad. Hoewel de goedkeuring van deze taalwetten een grote stap vooruit was voor Vlaanderen, veroorzaakte de Brusselse invulling ervan de nodige spanningen.

De Flamenpolitiek tijdens de tweede Duitse bezetting omvatte o.a. het volledig doen naleven van de taalwetten uit de jaren '30, ook in de Brusselse agglomeratie. Het effect was duidelijk voelbaar in het Brusselse onderwijs, waar het aantal Nederlandstalige klassen, leraars en leerlingen gestadig steeg. Dergelijke opgelegde veranderingen werden na afloop van de oorlog ongedaan gemaakt, en dit vooral in Brussel, om zo het Frans opnieuw als hoogste statustaal "in volle vrijheid te laten gedijen" (Witte & Van Velthoven 1998, 124).

De jaren '50 en '60

Tussen het einde van de jaren '50 en het einde van de jaren '60 pogde men binnen de unitaire Belgische staat voor de laatste maal om via taalwetgeving de aanhoudende naoorlogse taalconflicten op te lossen (Witte & Van Velthoven 1998). De manier waarop Brussel met de taalwetgeving omging en de taalsituatie die daaruit voortvloeide, werden niet langer getolereerd. Van 1961 tot 1963 stond de taalwetgeving bijna constant in het middelpunt van de politieke belangstelling. Dit besluitvormingsproces omvatte o.a. bepalingen m.b.t. de taalgrens, de realisatie van de territorialiteitseis (ook voor het onderwijs), het verder doorvoeren van de taalwet in het leger, aanpak van de taalfaciliteitenproblematiek. Voor Brussel bepaalden de taalwetten van 1963 dat de agglomeratie tot de 19 gemeenten werd beperkt; verder voorzagen zij maatregelen die aandacht hadden voor de rechten van Nederlandstaligen en die gingen van een gewaarborgde recrutering van Nederlandstalige ambtenaren tot de oprichting van nieuwe controle instanties. Dit maakte de politieke strijd er alleen maar intenser op, met de doorbraak van het FDF als grootste partij in de hoofdstad. Dit had implicaties voor de toepassing van de nieuwe, veelbelovende taalwetten : meer dan één vierde van de 19 ge-

meenten omzeilde deze (Witte & Van Velthoven 1998). Hiermee illustreerde de Brusselse taalsituatie dat "taalwetten slechts beperkt kunnen interveniëren in het bestaande taalgedrag" (Witte & Van Velthoven 1998, 148).

De jaren '70, '80 en '90

Met de onvermijdelijke federalisering van België bleek Brussel alweer een probleemgeval te zijn. De strijd tussen de eisen van Franstaligen en Nederlandstaligen zorgde voor een moeizaam gewestvormingsproces. In 1971 werd de Agglomeratie Brussel officieel opgericht, maar over het gewest zelf onstond er geen akkoord. Zo ging de nationalisering verder zonder dat er voor Brussel een aanvaardbaar compromis tot stand kwam.

Van 1979 tot 1988 bleef Brussel in de voorlopige fase van de gewestvorming steken. In 1989 kreeg Brussel eindelijk een plaats in het Belgische federale model. (Witte & Van Velthoven 1998, 159)

Zo werd het hoofdstedelijk gebied een derde gewest met een eigen raad en regering en met grotendeels dezelfde bevoegdheden als het Vlaamse en Waalse Gewest. Uiteraard beïnvloedde het federaliseringsproces de taalpolitiek in en van Brussel. De Nederlandstaligen kregen meer bewegingsruimte en ze spitsten zich vooral toe op het onderwijs en op culturele aspecten. Hoewel het aspect sociale promotie in de jaren '70 nog steeds met Franstalig onderwijs werd geassocieerd (de 'liberté du père de famille' werd in 1970 op vraag van beide taalgroepen opnieuw ingevoerd), was een versnelde inplanting van het aantal Nederlandstalige scholen mogelijk en bleven de leerlingenaantallen vanaf het begin van de jaren '80 gestaag toenemen. Wat cultuur betreft werden netwerken van eentalig Nederlandse structuren uitgebouwd. Op het einde van de jaren '80 kan bijgevolg de volgende conclusie getrokken worden :

Het kan niet ontkend worden dat deze vorm van taalpolitiek het Nederlands en de Nederlandse cultuur in de hoofdstad versterkt heeft, zeker als prestige- en machtsfactor. (...) Kortom, het is een politiek die Brussel op taal- en cultureel vlak sterk afhankelijk maakt van Vlaanderen's machtspositie in België. (Witte & Van Velthoven 1998, 162)

Bovenstaand citaat, afgeleid van de evoluties in de taalgeschiedenis van België, toont aan dat, zoals ook Willemyns (1997) beweert, de hoofdstad de gevolgen ondergaat van de globale veranderingen op nationaal niveau.

(W)e see that the situation of the country at large and the status of the languages present in that country have a direct influence on the situation in such an urban environment. (Willemyns 1997, 181)

Het prestige-aspect heeft altijd een cruciale rol gespeeld in de Brusselse taalpolitiek. De veranderde verhouding in prestige tussen de twee talen is dan ook zeer belangrijk in de recente taalplanning; hieraan wordt verderop aandacht besteed.

De afgelopen tien jaar werd de Brusselse taalpolitiek vooral gekenmerkt door het zoeken naar compromissen tussen Nederlands- en Franstaligen. Zo kwam in 1996 het 'taalhoffelijkheidsakkoord' tot stand, dat zowel op de gemeenten als op het gewest slaat, dit m.b.t. taalkennis- en gebruik in de dienstverlening. De banden tussen Vlaanderen en Brussel werden constant versterkt, zowel door de aanwezigheid van de Vlaamse regering als door de grotere rol die Brussel speelt op Europees en internationaal vlak. Het is echter het huidige multilinguïstische karakter van Brussel dat nu bepalend is voor de taalpolitiek, zodat de druk weggenomen wordt van de spanningen tussen louter het Frans en het Nederlands.

Besluit : taalplanning in Brussel tot vandaag

Tot de Belgische onafhankelijkheid verschilde Brussel en haar taalpolitiek niet veel van andere Vlaamse steden. Pas vanaf 1830 is de hoofdstad een andere taalkoers beginnen te varen. In de taalpolitiek stonden taalvrijheid en prestige van het Frans centraal. Aan nationale wetgeving probeerde Brussel zich te onttrekken via aangepaste statuten of een eigen invulling ervan. Sinds de toepassing van het territorialiteitsprincipe in Vlaanderen en Wallonië bleek voor Brussel het personaliteitsprincipe de enige oplossing te zijn (Willemyns 1997). Na het federaliseringsproces kregen de belangen van Nederlandstaligen en tweetaligen wat meer aandacht in de taalpolitiek. Lange tijd werkten de effecten van opwaartse sociale mobiliteit en een lokale taalwetgeving in het voordeel van het Frans. Taalplanning gericht op beide officiële talen kon enkel op een nationaal niveau doorgevoerd worden, wilde het succesvol zijn. Na lange tijd zelf taalveranderingen bepaald te hebben moet Brussel deze nu ondergaan, afhankelijk van de nationale situatie (cf. Willemyns 1997).

Opvallend in deze evolutie is dat taalplanning vaak door tegenstrijdige principiële belangen vanuit ofwel Franstalige ofwel Nederlandstalige hoek werd geïnspireerd. Bijgevolg is men er nooit

terdege in geslaagd taalwetten voor Brussel op te stellen die werkelijk aan de veranderlijke maatschappelijke behoeftes van deze samenleving voldeden. Sinds het einde van de twintigste eeuw begint men wat betreft taalpolitiek en taalplanning echter wel te beseffen dat het hoe langer hoe minder opgaat "om Brussel enkel vanuit de tegenstelling tussen de minoritaire Nederlandstalige en majoritaire Franstalige Brusselaars te benaderen, laat staan te besturen" (Witte & Van Velthoven 1998, 166). Op basis van deze conclusie wordt in het volgende deel de huidige en toekomstige taalplanning in Brussel besproken.

II. TAALPLANNING IN BRUSSEL : VAN NU EN STRAKS

Momenteel lijkt taalplanning in Brussel verder te gaan op het elan van de voorbije tien jaar. Wegens het toegenomen prestige van het Nederlands wordt er nu naar compromissen gezocht waarbij meer dan één taalgroep baat heeft⁴. Om de huidige en toekomstige taalplanning in Brussel te kunnen inschatten, zal deze hier beschouwd worden aan de hand van de vereisten die hedendaagse taalplanning inhoudt enerzijds en de vereisten voor algemeen onderzoek naar taalgebruik in Brussel anderzijds.

Taalplanning als discours over taal en maatschappij

Blommaert (1996) stelt dat, voor een adequate studie en implementatie van taalplanning, het cruciaal is te beseffen dat elke theorie omtrent taalplanning uit het verleden opnieuw geëvalueerd moet worden in de context van het heden. Daarom interpreteert hij taalplanning als een historisch en contextueel "contingent phenomenon" (Blommaert 1996, 200); een voorwaardelijk en afhankelijk fenomeen. Gezien de vele veranderingen die Brussel reeds heeft ondergaan (dit blijkt o.a. uit de voorgaande bespreking) en nog zal ondergaan, is deze visie op taalplanning hier zeker van toepassing. Daarbij mag er niet van uitgegaan worden dat een meertalige situatie zoals die van Brussel een probleem is dat de overheid dwingt gepaste acties te ondernemen, een interpretatie die de studie omtrent taalplanning op het einde van de jaren '70 typeerde. Dat zou immers een organische kijk op taal veronder-

4. Dit wordt o.a. geïllustreerd door huidig onderzoek naar planning in het Nederlandstalig onderwijs in de hoofdstad.

stellen waarbij taalgebruik een geïsoleerd gegeven is zonder sociale functie. Meertaligheid is het gevolg van een sociale dynamiek die een maatschappij typeert en kan dus onmogelijk als een uit te schakelen probleem beschouwd worden (daarvoor zou men de maatschappij als dusdanig moeten uitschakelen). Dergelijke invulling van hedendaagse taalplanning komt bijgevolg neer op een discours over taal en maatschappij. Deze benadering kan het theoretisch, conceptueel en methodologisch kader van taalplanningstudies enkel maar bevorderen.

Brussel als meertalige samenleving

Om een volledig beeld te verkrijgen van de vereisten voor huidige en toekomstige taalplanning in Brussel, dient ook de onderzoekssetting opnieuw geëvalueerd te worden. Uit studies van meertalige steden zoals Brussel is de laatste 15 jaar de behoefte gegroeid om een algemene onderzoeksmethode voor de studie van 'urban bilingualism' op te stellen. De realisatie ervan zou echter een enorme verwezenlijking zijn, waarbij het niet eens zeker is of systematisatie en categorisatie de beste aanpak is (Willemyns 1997). Wel haalt Willemyns (1997) McRae aan, die enkele vereisten voor een geïntegreerd onderzoeksmodel voorstelt. Een onderzoeksmodel voor meertalige steden dient de reeds bestaande bevindingen aan te vullen met verdere gegevens over taalstatus (historisch en actueel), over linguïstische motivaties en aspiraties van de groepen in kwestie, over perceptie van de regionale en nationale machtsstructuren en over taalvereisten voor werkgelegenheid. Bijgevolg moet ook de studie van taalplanning deze aspecten analyseren alvorens een eigenlijke planning van taal te implementeren. Dergelijke invulling van taalonderzoek in Brussel voldoet trouwens aan de vereisten die Blommaert (1996) stelt aan huidige taalplanning en onderzoek ervan, nl. een constante herbeschouwing van oude en nieuwe gegevens, en een benadering van meertaligheid vanuit de maatschappij.

Enkele actuele aspecten van/voor taalplanning in Brussel

Uit de bespreking van de Brusselse taalgeschiedenis in het eerste deel van deze bijdrage blijkt dat de aspecten in het onderzoeksmodel van McRae in het verleden reeds aan bod kwamen met betrekking tot studies rond taalwetgeving en taalplanning. Huidig onderzoek blijft de ontwikkeling van dergelijke aspecten

opvolgen, al dan niet rechtstreeks gericht op een aangepaste taalplanning.

Een aspect dat de laatste twee decennia een belangrijke wending heeft genomen is het veranderende taalprestige in Brussel. De reeds besproken invloed van Vlaanderen op Brussel heeft ervoor gezorgd dat de economische opmars van Vlaanderen het Nederlands in de hoofdstad meer bewegingsruimte heeft verleend. Bijgevolg is het linguïstische prestige in de richting van het Nederlands verschoven (Willemyns 1997). Het is zelfs zo, aldus Willemyns (1997), dat de huidige manifestatie van het linguïstische prestige in Brussel erin bestaat competent te zijn in zowel de Nederlandse als de Franse standaardtaal :

(T)he current manifestation of linguistic prestige in Brussels is to be competent in both the Dutch and the French standard languages and to propagate bilingualism as a core value. (Willemyns 1997, 191)

Gekoppeld aan het toegenomen prestige van het Nederlands is een ander belangrijk aspect binnen taalplanning, namelijk de attitude van de Brusselse taalgebruikers tegenover deze taal. Dat kennis van het Nederlands naast die van het Frans tegenwoordig beschouwd wordt als het middel tot opwaartse mobiliteit in de sociale gelaagdheid van de Brusselse samenleving, blijkt o.a. uit de steeds toenemende aanwezigheid van niet-Nederlandstalige kinderen in het Nederlandstalig kleuter- en basisonderwijs in de hoofdstad. Dit heeft reeds het debat op gang gebracht tussen onderzoekers, onderwijzend personeel en beleidsmensen omtrent een aangepaste onderwijsplanning. Hierin is men gelukkig al tot het besef gekomen dat deze evolutie niet als een probleem gezien mag worden, zoals Blommaert (1996) dus voorstelt, maar als een kans tot meertalig onderwijs in het voordeel van alle leerlingen (zie o.a. Van de Craen P. & A.-S. D'hondt 1998). Gezien de ontwikkelingen in de onderwijsplanning op Europees niveau⁵ doet het Nederlandstalig Brussels onderwijs er goed aan voor meertalig onderwijs te opteren.

Een aspect van taalplanning dat zich gedurende de laatste 30 jaar heeft gemanifesteerd is dat van taalrechten voor migranten. Ook de recentere gevolgen van nieuwe natievormingen in Europa zijn voelbaar in Brussel. Dit doet de vraag rijzen naar het verband tussen taalplanning en het omgaan met immigratie. Er zijn immers twee mogelijke opties : ofwel worden migranten verwacht hun taal (en cultuur) op te geven voor de nationale taal of talen; ofwel

5. Cf. de bijdrage van Piet Van de Craen in deze *Handelingen*.

behouden ze hun eigen taal en cultuur en probeert de overheid van het gastland deze als overstap te gebruiken naar de nationale talen. In dit debat bestaat echter het gevaar dat taalplanning louter als een middel tot 'nationhood' wordt aangewend (Blommaert 1996, 217). Zeker in Brussel bestaat hierover discussie aangezien er doorgaans van uitgegaan wordt dat migranten eerder het Frans zullen aanleren en gebruiken dan het Nederlands. Hoewel dit aspect de Brusselse taalplanning lijkt te compliceren, is toch het besef gerezen dat het een positieve rol speelt "die boven de twee taalgemeenschappen uitstijgt" (Witte & Van Velthoven 1998, 166) en de traditionele taalverhoudingen in Brussel ook op die wijze een andere dimensie verschaft.

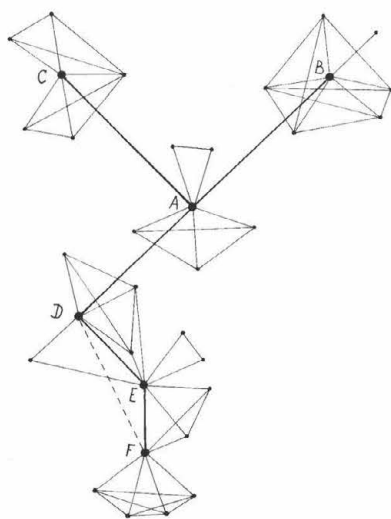
Onderzoek naar maatschappelijk taalgebruik in Brussel

Mijn huidig onderzoek naar het gebruik van het Nederlands in Brussel is niet rechtstreeks gericht op taalplanning als dusdanig. Toch beantwoordt het aan de vereisten die tegenwoordig gesteld worden aan onderzoek naar taalplanning in een meertalige urbane context, hier besproken aan de hand van Blommaert (1996) en Willemyns (1997). De hoofddoelstelling van het onderzoek is om door middel van een kwalitatieve analyse van een niet-representatieve steekproef van het Nederlands het taalgebruik in Brussel te onderzoeken en te verklaren. Met onder andere de vereisten van onderzoek naar 'urban multilingualism' in gedachte werd voor de uitvoering van het onderzoek geopteerd voor een micro-linguïstisch onderzoek dat in staat is om de sociale dynamiek te verduidelijken die een bepaald gebruik van het Nederlands (en ook andere talen) bepaalt.

Hierbij is de kwalitatieve analyse gebaseerd op sociale netwerkanalyse, zoals het toegepast werd in een sociolinguïstische onderzoekscontext door Lesley Milroy in haar Belfast-studie (Milroy 1987). Deze benadering gaat er van uit dat taalgedrag, vooral linguïstische variatie in een twee- of meertalige gemeenschap, sociaal gemotiveerd is. Daarom vertrekt men van dagelijkse interacties tussen individuen binnen een relevante communicatieve context, namelijk sociale netwerken. Individuen creëren persoonlijke netwerken die hen voorzien van een betekenisvol kader waarbinnen ze hun dagelijkse problemen oplossen. Omwille van de sociale functie die ze vervullen overstijgen dergelijke netwerken echter gewone communicatienetwerken. Een sociaal netwerk, zo stelt Milroy (1987, 47), "acts as a mechanism both for

exchanging goods and services, and for imposing obligations and conferring corresponding rights upon its members". Het netwerkconcept maakt het mogelijk om zowel de sociale, situationele contexten waarin taalgebruik van individuen plaatsvindt, als het interactionele proces dat talen sociale betekenis verschaft, te verklaren, zonder beperking door interculturele verschillen. Een dergelijke onderzoeksmethode stemt bijgevolg ook overeen, zij het indirect, met Blommaerts invulling van taalplanningsonderzoek als een discours over taal en maatschappij.

De netwerkanalyse wordt uitgevoerd binnen vier subgroepen van de Brusselse bevolking die in een belangrijke mate mee de opmaak van de bevolking bepalen; namelijk euroambtenaren, Franstalige ouders van kinderen die schoollopen in het Nederlandstalig onderwijs, Mediterrane allochtonen en 'authentieke'⁶ Brusselaars. In elke subgroep worden de centrale personen van vier tot vijf persoonlijke netwerken bevraagd over hun taalgebruik, de samenstelling van hun netwerk en ook over hun attitudes tegenover taal. Deze persoonlijke netwerken per subgroep zijn onderling verbonden tot een 'supra-netwerk', zoals onderstaande grafische weergave illustreert :

Supra-netwerk van Duitse EU-ambtenaren⁷

6. De term 'authentieke' staat hier synoniem voor minstens tweede generatie Brusselaars.

7. Omwille van grafische beperkingen is de visuele representatie van het supra-netwerk van deze subgroep beperkt tot de 5 belangrijkste contacten binnen de individuele netwerken. De ankerpersonen van de individuele netwerken zijn aangeduid met de letters A tot F.

Persoonlijke netwerken maken in theorie alle deel uit van een onbegrensd en allesomvattend netwerk. De conceptualisatie van een 'supra-netwerk' stelt de onderzoeker bijgevolg in staat de reeds aanwezige onderlinge verbondenheid tussen individuele netwerken te benutten.

De analyse van taalgebruiksgegevens enerzijds (vorm, gebruik en attitude) en netwerkgegevens anderzijds (structuur en invulling) heeft als bedoeling correlaties te ontdekken tussen beide soorten variabelen, die het taalgebruik in Brussel vanuit de sociale context kunnen verklaren. Zo kan de over het algemeen open aard van de persoonlijke netwerken van Duitse euroambtenaren een verklaring bieden voor het gebruik erbinnen van minstens vier verschillende talen. De voornaamste hypothese in sociale netwerkanalyse is immers dat dichte, gesloten netwerken een normversterkend effect uitoefenen op het taalgebruik erin (cf. Milroy 1987). In open netwerken daarentegen is een dergelijke beïnvloeding niet aanwezig, zodat er ruimte is voor meerdere taalcodes. De onderlinge, relatieve verschillen in het open karakter tussen de individuele netwerken worden ook weerspiegeld in de eigenlijke taalkeuze van de EU-ambtenaren. Zo blijkt in de relatief meer gesloten netwerken het Frans duidelijk de sociaal dominante taal te zijn, terwijl de relatief meer open netwerken ook meer evenwichtige taalverhoudingen vertonen, met het Duits als voornaamste taal. Enkel de relatief meer open netwerken laten tevens de nodige ruimte voor gebruik van het Nederlands. Loutere kennis van het Nederlands volstaat niet om het gebruik ervan te garanderen. Het is de opbouw van de sociale netwerken die doorslaggevend is voor het taalgebruik in Brussel, zo blijkt uit het onderzoek⁸.

Dit onderzoek houdt ook indirect rekening met de belangrijkste taalplanningsaspecten van dit moment, zoals attitude van de Brusselsese taalgebruikers (en dus ook prestige van de talen) in alle vier de subgroepen, en taalgebruik bij migranten (zowel Mediterrane als Europese). De onderzoeksmethode laat ook de nodige ruimte voor de invloed van socio-economische en socio-politieke variabelen. Zodoende komen onrechtstreeks alle aspecten aan bod die belangrijk zijn voor huidig en toekomstig onderzoek naar en implementatie van taalplanning in Brussel.

8. Voor een gedetailleerde analyse van de bevindingen binnen de subgroep 'euroambtenaren', zie D'hondt (2001).

BESLUIT

Uit bovenstaande beschouwingen kan geconcludeerd worden dat taalplanning in Brussel als een veranderlijk fenomeen dient opgevat te worden, afhankelijk van de maatschappelijke ontwikkelingen in de hoofdstad zelf en ook in de rest van het land. De voorgaande ontwikkelingen en verwickelingen mogen hierbij niet uit het oog verloren worden. Ook onderzoek naar taalplanning moet op deze aspecten inspelen, wil het gestalte geven aan constructieve planning van taal. Aangezien het plannen van taal altijd in verband staat met het uitoefenen van politieke linguïstiek (cf. Blommaert 1996), en dit is zeker zo in Brussel, dient dit op een weloverwogen manier te gebeuren, op basis van een geïntegreerde onderzoeksmethode. Het taalgebruik in Brussel verklaren via sociale netwerkanalyse is een stap in die richting. Hoewel mijn onderzoek en vele studies naar de taalverhoudingen in de hoofdstad niet direct op taalplanning gericht zijn, kunnen deze toch belangrijke gegevens aanreiken voor verdere debatten en implementaties. Brussel heeft er immers alle baat bij dat de planning van taal op correcte gegevens berust, en niet op (politieke) mythevorming, zoals reeds te vaak het geval is geweest.

REFERENTIES

- Baetens Beardsmore, H., 1981, "De overkoepelende taalhypothese toegepast op Brussel", in : *Taal en Sociale Integratie*, 4, 31-43.
- Blommaert, J., 1996, "Language Planning as a Discourse on Language and Society : The Linguistic Ideology of a Scholarly Tradition", in : *Language Problems and Language Planning*, 20:3, 199-222.
- De Vriendt, S. & R. Willemys, 1987, "Linguistic research on Brussels", in : Witte, E. & H. Baetens Beardsmore (eds), *The Interdisciplinary Study of Urban Bilingualism in Brussels*, Clevedon, Multilingual Matters, 195-231.
- D'hondt, A.-S., 2001, "De taalverhoudingen binnen een Brussels netwerk van Duitse EU-ambtenaren: wat met het Nederlands?", in : Witte, E. (red.), *Brusselse Thema's 7 : 19 keer Brussel*, Brussel, VUBPRESS, 135-156.
- McRae, K.D., 1983, *Conflict and Compromise in Multilingual Societies - Belgium*, Ontario, Wilfrid Laurier University Press.
- Milroy, L., 1987, *Language and Social Networks* (2nd ed.), Oxford, Blackwell.
- Van de Craen, P. & A.-S. D'hondt, 1998, "Tweetalig en versterkt taalonderwijs in de Brusselse Nederlandstalige scholen", in : Witte, E. & A.

- Mares (reds), *Brusselse Thema's 6 : Twintig jaar onderzoek over Brussel*, Brussel, VUBPRESS, 155-168.
- Willemyns, R., 1997, "Toward a plurilingual urban environment : Language policy and language planning in Brussels", in : Pütz, M. (ed.), *Language Choices – Conditions, constraints, and consequences*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 179-193.
- Witte, E. & H. Van Velthoven, 1998, *Taal en politiek – De Belgische casus in een historisch perspectief*, Brussel, VUBPRESS.